

Mérei Ferenc (1909–1986) pszichológus, pedagógus szakember legismertebb, V. Binét Ágnessel közösen írt, *Gyermeklélektan* című munkája nemcsak az 1930-as évek derekán indult gyermeklélektani kutatásainak összefoglalása, de egyben egyik legismertebb, mindmáig széles körben használt műve is.

„Én is egy kicsi hópata vagyok?” A gyermeki mint stílusdimenzió és önismereti imperatívusz Mérei Ferencnél

K. Horváth Zsolt

Mérei Ferenc, fotó a Mérei család archívumából

Ez „a könyv a gyerekről szól. Érzelméről és kötődéseiről, gondolatairól és játékaikról. Arról a sajátos szemléleti módról, ahogyan a világot látja: a gyermekiről. Az indulattelt feszültségnek és a játékos megoldásnak arról a gazdagságáról, amely az átélését jellemzi. [...] A gyermeknek a megértésével – írják – egyben saját történetünkről, gondolkodásunk alakulásáról, érzelmeink kibontakozásáról, személyiségünk fejlődéséről is világosabb képet kapunk. Jobban föl tudjuk eleveníteni emlékeinket a világ megismeréséről, arról a felnőtt szemmel meglepő kíváncsiságról, ahogyan gyermekkorunkban kipróbáltuk önmagunkat egy adott helyzet minden lehetséges változatában. Többet tudunk felidézni azoknak az élményeknek a rendkívüli hőfokából, amelyek korai kapcsolatigényeink örömeit és kudarcait őrzik. Nemcsak a gyereket ismerjük meg jobban, hanem önmagunkat is.”¹

Ebben az értelemben a gyermeknevelés az önismeret egyik fajtája, nemcsak arra tanít meg, hogy elképzeljük a gyermekben a leendő felnőttet, hanem arra is, hogy elfogadjuk, sőt méltányoljuk a felnőttben megmaradó gyermeki minőséget. Mérei és V. Binét a „gyermekit” magát olyan *totalitásnak* fogja fel, amelyben minden jelenség önmagában teljes: a légy zümmögése az ablaküvegen vagy az eső után megmaradt víztócsa azért módfelett érdekes, izgalmas a gyermek számára, mert nem magától értetődő. Sőt, a „gyermeki” minősége új szemléletet ad a modernitás felfogásához, új perspektívából mutatja meg az ábrázolás rendszerét; ez a felismerés pedig Mérei esetében utat nyit a művészet- és irodalompszichológia irányába.

„A modernizmus úgy hangolta át az ízlést – írja Wallon kapcsán –, hogy a gyermeki egyik forrása lett az esztétikumnak. A gyermek szemével látni, ez nemcsak egy további szempontból gazdagítja ismereteinket, hanem egyben olyan indulati sűrűséget, drámaiságot visz az átélésbe, olyan esetlegességekben láttatja meg a lényegest, amelyet a gyermekek játékaiban észlelünk. A többszempontúság, az átlátszóság, a jelzés az ábrázolásban Braque-tól és Picassótól nyert művészi jogot, de ősforrása a gyermekrajz, s így hatásának magyarázatát is ott kell keresnünk. Proust motívumfüzéréinek, az emlékek érzelmi színezetét felelevenítő utalásrendszernek természetes mintája a kisgyermek élménygondolkodása. A fejlődéslelektannak a világgép szintjén érvényes kidolgozása most már a kor szellemi áramlatainak megértéséhez, értékeinek magyarázatához is szükséges volt.”² A gyermeki önkényes jelentésadás egyik legplasztikusabb példája a *Gyermeklelektanban* a hat év körüli kislány párbeszéde nagymamájával, miután előbbi jelenlétében elhangzott, hogy valaki pszichopata. Erre válaszul a gyermek megkérdezi: „mond, Nagymama, én is egy kicsi hópata vagyok?”³ A számára ismeretlen jelentésű szó hangsorát tehát a gyermek átfordítja három általa ismert jelentésű kifejezés kombinációjába, mely a fantázia játéka, a váratlan szövegelemek összekapcsolásából származó szokatlan szóképp révén tagadhatatlanul bizonyos poétikai jelleggel bír.

A *Gyermeklelektan* szerkezetében tehát nemcsak az a szembeűnő, hogy a fejlődésnek ezeket a feszültségeit emelik ki a szerzők, hanem az is, hogy tudományos igényvel megírt, de rövid és közérthető fejezetekből áll (Mérei egyébként is kedvelte a rövid, logikailag szorosra fűzött mondatokat).⁴ Az egyik vissza-visszatérő elem az ún. megkapaszkodási ösztön gondolata, melyet Mérei és V. Binét Hermann Imre munkásságához vezet vissza (mint korábban már láthattuk, a pszichoanalitikus könyvének második, teljes kiadását a pszichológusnő rendezte sajtó alá).⁵ A *Gyermeklelektan* tulajdonképpen végig Hermann érvelését követi,

Gyermekrajz, forrás: KDK / 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely

1
Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: *Gyermeklelektan*. Budapest, Gondolat, 1975, 5. és 7. o.

2
Mérei Ferenc: A gyermek lelki fejlődése – világgépünkben. Henri Wallon, 1879–1962. In: *Valóság*, 1967/9., 12. o. Az élménygondolkodás Mérei szerint a négy–hétéveseket jellemzi leginkább. Ezt előzi meg a nagyjából hároméves korig tartó érzékszervi-mozgásos feladatmegoldás, s ezt követi a hetedik életévtől a logikai műveletek alkalmazása. Lásd Mérei Ferenc: Az élménygondolkodás (1961. július–december). In: *Lélektani napló*. Szerk. Forgács Péter. Budapest, Osiris, 1998, 112–113. o.

3
Mérei – V. Binét 1975, 52. o. (Kiemelés az eredetiben.)

4
Murányi-Kovács Endréné: Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: *Gyermeklelektan*. In: *Pedagógiai Szemle*, 1971/4., 370–376. o.

Mérei Ferenc és Binét Ágnes az 1980-as évek elején, valamint a Mérei házaspár az 1970-es évek végén, fotók a Mérei család archívumából. Külön köszönet Mérei Annának, aki rendelkezésünkre bocsátotta őket.

5

Hermann Imre: *Az ember ősi ösztönei*. Szerk. V. Binét Ágnes. Budapest, Magvető, 1984. Az utószó Nemes Livia munkája.

6

Vö. Mérei Ferenc: *Gyermektanulmány*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1948, 97. o.

ami nem is meglepő, hiszen Mérei már a *Gyermektanulmányban* is elismeri és adaptálja a pszichoanalitikus felfedezését.⁶ A jelenség lényege, hogy az újszülöttek 97%-a 4–5 hónapos koráig rendelkezik azzal a reflexszel, hogy nyitott tenyerének megérintése után az ujjait szorosan összezárja. Ha a felnőtt megpróbálja elhúzni az ujját, az újszülött olyan szorosan fonja körbe, hogy a felnőtt meg tudja emelni a gyermeket, aki néhány másodpercig képes megtartani a saját súlyát. Noha a fent jelzett életkor után kihuny ez a reflex, szorongatott helyzetben, nagyobb fájdalom esetén, bizonytalan állapotban visszatér a fogóreflex, ezért fogjuk szorosan a karját a fogorvosnál vagy kapaszkodunk valakibe, ha lelki helyzetünk váratlanul destabilizálódik.

A V. Binét Ágnessel közösen jegyzett könyv egy sor olyan témát is a tudományos ismeretterjesztés tárgyává tesz, mint az együttes élmény, az utalás, a pár és csoport, az élménygondolkodás és a szerepjáték, annyiban azonban eltér Mérei hasonló témájú korábbi munkáitól (*A gyermek világnézete, Gyermektanulmány*), hogy nagyobb hangsúlyt fektet a korai gyermekkorra. Így a *Gyermeklélektan* részletesen kitér az anya-gyermek kapcsolatra, az etológiai minták tapasztalataira, a korai szeretetkapcsolatra, a szorongásra, a gyermekkori kondicionált félelemre, a tárgyállandóság kialakulására, az én és a másik problémájára és így tovább. Emfatikusan tárgyalják a korai szülő-gyermek viszonyból, jelesül a büntudatból, illetve a megszegéyenítésből származó későbbi lelki diszfunkciókat, mint például az önbecsülés hiánya vagy az öngyűlölet. A kínos büntudat az agresszív fantáziának, a féltékenységnek vagy a tiltott vágyaknak a következménye. „A gyerek utánozta környezetének azokat a tagjait, akik viselkedését szabályozták, lejátszotta azt, ahogyan megtiltanak neki valamit, ahogyan követelményt támasztanak vele szemben. Ezzel beleélte magát a szerepükbe, s így a tilalmakat úgy tette a magáévá, hogy a tiltó személy távollétében is kötelezőnek élte meg őket. Azonosult azokkal a szabályokkal, amelyeket indulatos viselkedésében megszegett, kötelezőnek tudta azt a helyzetet, amelyet vágyaiban és fantáziáiban felborított. Az azonosított, belsővé lett követelmények kerültek így ellentmondásba a tényleges viselkedéssel és vágyképpel. Ezt a konfliktust éli meg a gyerek a büntudatban.”⁷

7

Mérei – V. Binét 1975, 98. o.

Ehhez hasonló feszültséget okoz a gyermekkor legkínosabb érzése: a szégyen. Ennek velejárója az, hogy a gyermek lebecsüli önmagát, önértékelése lesüllyed, hiszen a megszegéyenítés a félelemnél annyival rosszabb, hogy a korábban védelmező szerepben feltűnő felnőtt nem ad oltalmat, hanem kitaszít, megbélyegez, kiközösít.

Sajnos az iskolai nevelésben is gyakran alkalmazzák pedagógiai eszközként, hiszen a sarokba állítás, a külön padba ültetés vagy a kitérdepeltetés a megalázásnak olyan eszközei, melynek leggyakoribb következménye a már említett önértékelési zavar.⁸ „Az azonosítás folyamatában a gyerek szüleinek a róla való véleményét is magáévá tette. Egyre inkább azt lett a véleménye önmagáról, hogy alkalmatlan »egy rendes szakma« kitanulására, hogy ő a család »selejtje«, s ugyanakkor fantáziában kárpótolta magát: ábrándképeiben sikeres, tehetséges, ünnepelet nő volt.”⁹ Érvelésüket oda futtatják ki a szerzők, hogy a megszegyenyítésre alapozott pedagógia végtelesen káros, mivel a gyermekkor lezárulásával, amikor a serdülőnek fokozatosan le kell „válnia” a szüleiéről, a kamasz magányossá, elszigeteltté válik, az iskolában pedig messze képességei alatt teljesít. A *Gyermeklélektan*ról elmondható az, ami máskülönben a Mérei-életmű foglalatja is, nevezetesen a jelenségekből kiinduló kristálytisztá magyarázat.¹⁰ Az absztrakció csak annyiban érdekes, amennyiben a jelenség megértéséhez szükséges mérés vagy fogalmi apparátus igényli. Végig a *jelenség* (szimulakrum, szerepjáték, utánzás, elhárítás stb.) áll az egyes fejezetek középpontjában, a hozzájuk kapcsolódó empirikus vagy teoretikus anyag csak a megértéshez szükséges kellék. Így a *Gyermeklélektan* valóban tankönyv, és maradéktalanul betölti a tudományos ismeretterjesztés funkcióját.

Az 1960–1970-es években Mérei egyébként is nagy súlyt fektetett a felhalmozott tudományos ismeretek népszerűsítésére, a mindennapi élet gyakorlatába való átvitelére. Célja elsősorban az volt, hogy a gyermekközpontú gondolkodás beleivódjon a hétköznapi életvezetésbe, és a pszichológiában járatlan felnőtt is megértse, hogy a gyermeki világ nem kisebb, rosszabb és ügyetlenebb, mint a felnőtté, hogy a gyermek nem „kis felnőtt”, hanem a gyermeki világ *más minőség*. A mából visszatekintve elképzelhetetlenül magas, hatezres példányszámban megjelenő *Gyermeklélektan* Mérei életében hat utánnomást ért meg, de még ez sem hozhatott számára olyan ismertséget és hatóképességet, mint a Magyar Televízióban futó nevelési és pszichológiai problémákkal foglalkozó *Családi kör* című műsor vagy az általános iskola alsó tagozatában gyakran használt, Mérei enciklopédikus törekvéseit magában foglaló *Ablak-Zsiráf* című gyermeklexikon.¹¹ Az enciklopédiába sűrített gyermeki tudáskészlet felhalmozásának és rendszerezésének Méreire oly jellemző aufklérista programja a tanuló tárgyi ismereteinek bővítését és szókincsének fejlesztését tűzte célul.¹² A szintén V. Binét Ágnessel közösen jegyzett munka azonban a *könyvbe foglalt tudás* eszméjét is megjeleníti, hiszen az európai kultúrkörben a tudás felhalmozásának, rendszerezésének és átadásának a szótár, a lexikon vagy az enciklopédia volt a klasszikus formája.¹³ A könyv médiumán nyugvó tudáskészlet a gyermek számára nemcsak megismerést, olvasást, felolvasást, lapozgatást, képnézegetést, írást, hanem műveleti gondolkodást, valamint a felnőttek vagy a testvér gesztusainak (szemüveg felhelyezése, könyv pakolása az iskolatáskába) utánzását is jelenti. Az *Ablak-Zsiráf* tehát nemcsak a felnőtteknek szóló enciklopédikus ismeretek gyermeki megfelelője, a kicsik számára leképezhető tudás összegyűjtése, hanem egyszersmind a klasszikusan könyv- és olvasásalapú európai művelődés követésére felszólító *modell* is.¹⁴ A minta rögzíté számára, hogy a könyv ugyan tárgy, mégsem egyenmű más használati tárgyakkal (mondjuk a tányérral), így a komoly kulturális tőkével rendelkező családokban már a kétéves gyermek is *nézegeti*, nem pedig dobálja vagy nyúzza a könyvet.¹⁵ De ugyanígy kiemelhetnénk a korszakban megjelenő munkák közül T. Aszódi Éva, Sz. Vida Mária és Forrai Katalin közös könyvét is. A művészetre nevelés a családban klasszikus aufklérista elveket követve népszerűsítette az alapvető ismeretszerzési módként értett *olvasást*, a vizuális kultúrában való eligazodáshoz támpontokat nyújtó *látás* és az önkifejezés megkerülhetetlen forrásaként szemlélt *zenei nevelés* fontosságát.¹⁶

8

Vö. Szabó Pál: *Gyermekeink világa*. In: *Köznevelés*, 1970/24., 17–18. o.

9

Mérei – V. Binét 1975, 99. o.

10

Nemes Livia: *Gyermeklélektan és gyermek-ábrázolás* Mérei Ferenc műveiben. In: *Mérei Élet-Mű. Tanulmányok*. Szerk. Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György. Budapest, Új Mandátum, 2006, 65–70. o.

11

Vö. Orosz Béláné: *Tapasztalatok a 2., 3. és 4. osztályos magyar nyelv és irodalom tankönyvcsaládról*. In: *Pedagógiai Szemle*, 1981/11., 1052–1060. o.

12

Vö. Frédéric Barbier – Catherine Bertho Lavenir: *A média története*. Budapest, Osiris, 2004, 25–26. o.

13

Lásd Umberto Eco: *A lista mámore*. Budapest, Európa, 2009, 49. o., illetve Frédéric Barbier: *A könyv története*. Budapest, Osiris, 2005, 233. o.

14

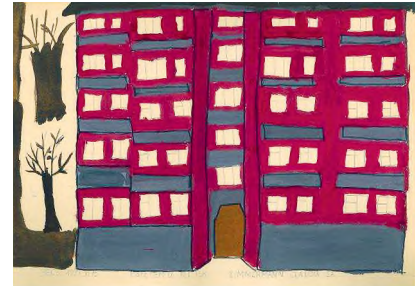
Mérei – V. Binét 1975, 233. o.

15

Vö. Pierre Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Szerk. Angelusz Róbert. Budapest, Új Mandátum, 1997, 156–177. o.

16

T. Aszódi Éva – Sz. Vida Mária – Forrai Katalin: *Művészetre nevelés a családban. A gyermek irodalmi, képzőművészeti és zenei nevelése 6 éves koráig*. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa – Hazafias Népfőnt – Kossuth, 1974. A kötet előszavát Hermann Alice írta.

Az MTA Szociológiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, H. Sas Judit családszociológiai kutatást folytatott, amely során 1976–78 között az MTA Pedagógiai Kutatócsoportjának tagjai 5–8. osztályos gyerekeket arra kértek, rajzolják le, hol laknak most, hol fognak lakni 2000-ben és hol szeretnék lakni 2000-ben. Illusztrációink ebből a több, mint ötezer darabos, Baranya megyei anyagból származnak.

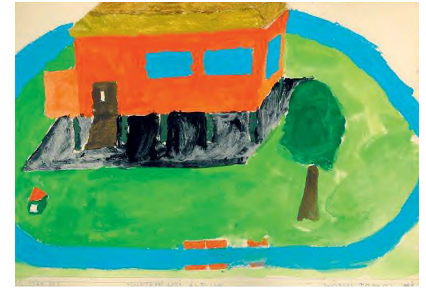
17

Honti János: *A mese világa* (1937). Budapest, Magvető, 1975, 110. o.

18

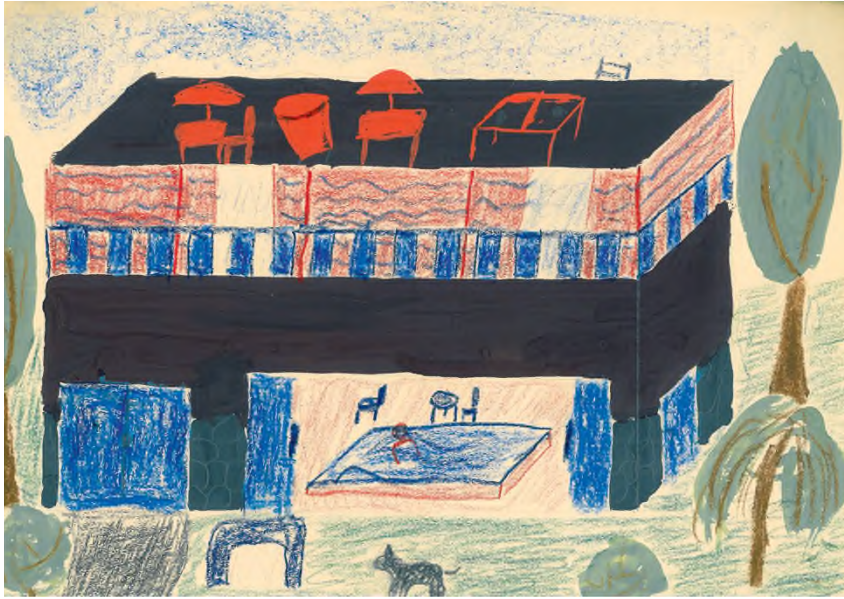
Keresztesi József: Janikovszky-jegyzetek. In: *Élet és Irodalom*, 2011/31. Lásd még Kiss Noémi: *Felnőttek iskolája*. Janikovszky Éva és a meseírás. In: *Magyar Narancs*, 2012/16.

A *Gyermeklélektanban* rendkívül fontos szerepet tölt be a mese. A mese világgépének feltárása kapcsán Honti János folklorista azt a kérdést teszi fel, hogy tulajdonképpen miért hallgatunk előszeretettel meséket. Szerinte a mese: a vágyvilág elbeszélő formába öntése – és mindig azé, aki költi, aki elmondja, aki hallgatja. Másképpen fogalmazva azonosulunk a mese hőisével, különben a vágyvilág nem tudna kiteljesedni, és a mese jelentőségét, funkcióját veszítené. Ha a „*mese világa* – így Honti – *a való világ korrigálása, akkor a mesének az az előfeltétele, hogy van mit korrigálni. Így tartja a mese a kapcsolatot a való világgal*”.¹⁷ A mese világgépének megkerülhetetlen eleme ugyanis az *alázat* a világ iránt. A hőshöz képest a történet elemei mind nagyok és hatalmasak, ez a viszony pedig a főszereplő kicsinységét és kiszolgáltatottságát emeli ki; egyedül az alázat teremtheti meg annak lehetőségét, hogy a főhős tehetetlensége találkozzék a világrend jóindulatával. Néhány évvel ezelőtt az irodalomértés szempontjából Keresztesi József arra hívta fel a figyelmet, hogy a gyermekirodalmat elsősorban az különbözteti meg a felnőttekétől, hogy a gyermek számára a mű befogadása elsődlegesen nem kulturális, hanem *lélektani tény*.¹⁸ A gyermek szempontjából az őt körülvevő világ értékek, szabályok, normák és vélekedések ismeretlen hálója, így a mese kitüntetett szerepe abban áll, ahogyan ezeket az elsajátítandó ismereteket közvetíti.

Gyermekrajzok, forrás: KDK / 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely

A mesében megjelenő alázat Honti értelmezése nyomán valójában nem más, mint a társas-társadalmi világ normáinak átadása, ám korántsem mindegy, mindez hogyan történik. Ezt a *hogyan*t nevezük ugyanis pedagógiának. Ebben pedig azért van kitüntetett szerepe a mesének, mert a befogadás különleges körülmények között jön létre. Honti János a vágyvilág megfogalmazásáról és a mese átéléséről beszél (melyhez *otium*, testi-lelki nyugalom, a hétköznapi élettől való eltávolodás szükséges), míg V. Binét Ágnes és Mérei Ferenc szerint létezik egyfajta mesére való beállítódás, melyet 4–5 éves kortól fejez ki a gyermek magatartása (s rendszerint 8–9 éves korig tart), amellyel „kilép a hétköznapi napokból, várja a rendkívülit, a különöset, a csodálatosat”. Ez a viselkedés ugyanakkor kifejeződik a felnőtt mesemondónál is, amikor megváltoztatja a hangját, a hanghordozását, a gesztusait, a mimikáját. Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes olvasatában a gyermeknél az imént kivonatolt váltás reflexív jellegű, vagyis tudatában van annak, hogy amit lát és hall, az nem a valóság, hanem – ahogy Honti mondaná – annak korrekciója: *vágyteljesítés*. Ennek tudatossága azonban nemhogy csökkentené, hanem növeli az illúzió feszültségét, átélésének mélységét; ezt nevezik szimultán kettős tudatnak. Ugyanakkor Mérei más közleményeiből azt is meg tudhatjuk, hogy számára korántsem volt közömbös az,

Gyermekrajz, forrás: KDK / 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely

19

Ez vissza-visszatérő probléma volt a téma kapcsán, lásd *Gyermekirodalom*. Szerk. Komáromi Gabriella. Budapest, Helikon, 1999. Lásd még Csulák Mihály: A magyar gyermekirodalom születése. In: *Budapest*, 1978/4. 34–37. o.

20

Részletesebben tárgyalom Bálint Ágnes mesevilága kapcsán: K. Horváth Zolt: Jelenetek a bábok életéből. A *Mazsola és Tádé* világképe. In: *Litera*, 2018. december 24., litera.hu/irodalom/publicisztika/k-horvath-zolt-jelenetek-a-babok-eletelebol-a-mazsola-es-tade-vilagkepe.html

21

Charles Baudelaire: A modern élet festője. In: *Baudelaire válogatott művészeti írásai*. Szerk. Csorba Géza. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964, 134–135. o. (Kiemelés az eredetiben.)

22

Mérei – V. Binét 1975, 181–182. o. Ez a téma Mérei klasszikus problémája, és már első tudományos közleménye is ezzel foglalkozik, lásd Mérei Ferenc: A gyermekrajzok elemzése. In: *A Jövő Útjain*, 1934/6., 165–168. o.

hogy milyen színvonalú szövegekkel teremti meg a felnőttvilág a gyermek számára a mese illúzióját.¹⁹ Ez a mesébe oltott gyermekközpontú világkép, ahogyan korábban is láthattuk, sok szempontból rokonságot mutat a mitikus történetekkel és a 20. század elején fellépő izmusokkal (főként a szürrealizmussal). A felnőttvilágon kívül álló gyermek perspektívájából látni a világot, annak jelenségeihez a *kíváncsiságból* kiindulva sűrített jelentést társítani azonban nemcsak a „gyermeki lét” sajátosságait mutatja, hanem a normalitáson kívül állóét is.²⁰

Noha láttuk, hogy Mérei maga is kitér a *gyermeki* jelentéstartományát, de ahhoz, hogy alaposabban megértsük, miről is van szó, érdemes megállni Baudelaire *A modern élet festője* című jól ismert szövegénél. „Így, hogy mélyebbre hatolhassunk lényé-

nek megértésében – írja benne Charles Baudelaire –, *mindjárt [...] jegyezzük meg a következőt: a kíváncsiságot úgy tekintjük, mint tehetségének kiindulópontját. [...] A kíváncsiság végzetes, ellenállhatatlan szenvedélyvé vált. Képzeljének el egy művészt, aki szellemi értelemben örökké a lábadozás (convalescence) állapotában van [...]. A lábadozás olyan, mintha gyermekkorunk térne vissza. A lábadozónak, miként a gyermeknek, megvan az a rendkívüli képessége, hogy mohón érdeklődik minden iránt, még ha látszólag a legközönségesebb dolgokról is van szó. Idézzük fel, ha tudjuk, a képzelet visszatekintő erejével legzsengőbb gyermekkorunk legelső benyomásait, s mindjárt rádöbbenünk, hogy milyen rendkívüli módon hasonlítanak azokra az oly eleven élményekre, melyekben később, valamilyen testi betegség idején volt részünk [...]. A gyermek mindent újnak lát, örök mámorban él. Ahhoz, amit inspirációnak hívunk, semmi sem hasonlít jobban a gyermek örömeinél, midőn megzleli a formát és a színt. [...] Ennek a kipusztíthatatlan és boldog kíváncsiságnak kell tulajdonítanunk a gyermekek mohó nézését, midőn az állatok odaadó bámulatával tapadnak rá az újra, bármi legyen is az: egy arc, egy táj, egy fénynyaláb, csillogó tárgyak, színek, színijátékosok vagy a toalettnél ékesített szépség varázslata.*²¹

Tegyük hozzá, hogy Baudelaire a zsenialitást ugyanígy „önként visszahívott” gyermekkorának, gyermeki szellemnek nevezi. Vagyis a gyermeki ráeszmélésben, rácsodálkozásban és az újat kereső világlátásban látja a művészi attitűd foglalatát. A gyermekrajz kapcsán írja Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes, hogy a legkisebnek még nincs meg a „tárgyaknak és a dolgoknak [...] az a szemléletes rendje, ahogyan a felnőtt látja a világot. [...] A gyerek ugyanis nem külső mintát követ. [...] Így jöhetnek létre szétdobált – juxtaponált – elemekből álló egészek. Ablak, kémény, kapu elegendő a házhoz, tekintet nélkül arra, hogy hol helyezkedik el. [...] Ábrázolásmódját sokáig az határozza meg, hogy mit tud a dolgokról. A szemlélet alá van rendelve az ismereteknek. [...] A gyerek a valóságnak megfelelően rajzol, csak hogy nem úgy rajzolja a dolgokat, ahogyan látja őket, hanem azt adja vissza, amit tud róluk. Ábrázolása ideovizuális, képzetvezérlésű.”²² Az esztétikum szempontjából pedig azt emeli ki Mérei és V. Binét, hogy a gyermekrajzok a valóság érzelmektől átítatott, erősen emocionális megjelenítései.

A szorongást például a fekete épületekre rajzolt, aránytalanul nagy kapu jelzi, az egy-egy témára, motívumra összpontosuló túldíszítés, cirkalmazás érzelmi megtapadást sejtet, míg a zsúfoltság (házak, tárgyak, emberek) az indulati túltelítettséget, a belső feszültséget vagy a horror vacuit, az ürességtől való félelmet jelezheti. Ez az érzelmektől átítatott, képzetvezérlésű valóságfelfogás azonban távolról sem csak a gyermekekre jellemző, hanem a szürrealista ábrázolásra is. „A szürrealizmus keresi azt az elvarázsolt világot, amelyet a gyermekeknek az ideovizuális belső modellek készen nyújtanak. Keresi a rendkívülinek és a nem anyaginak azt a valóságsszintű ábrázolását, amely a gyerekeknek természetes. Gyakran idézik Aragonnak azt a gondolatát, hogy az emberi értelem számára az álom, az illúzió, a véletlen, a fantasztikus éppen úgy elsődlegesen megközelíthető, mint a megfogható valóság, s a létezésnek e különféle fajtáit, a szürrealitás megjelöléssel foglalhatjuk össze.”²³

Nem arról van azonban szó, hogy a szürrealisták forrásnak tekintenek a gyermekrajzot, hanem sokkal inkább arról, hogy a képzőművészeti ábrázolás és látásmód változása vezette az érdeklődőket arra, hogy a legkisebbek munkáit ne kezdetlegesnek, primitívnek vagy fejletlennek tekintsek, hanem meglássák benne a gyermeki értelem változásának grafikus leképezését. A gyermeknek kevés racionális ismereti modell áll rendelkezésére, világát olyannak formálja meg, amilyenek közvetlen tapasztalatai alapján látja, érzékeli – modelljei tehát élménymodellek.²⁴ Ezeket a felismeréseket tekintetbe véve korántsem véletlen, hogy Mérei ebben az időszakban fordul a művészetpszichológia felé is, mi több, egy írásában a gyermeki egyenesen *stílusdimenzió*nak tartja. „Vizsgálódásaink szerint ilyen sajátos, ebben a században kibontakozó stílusdimenzió az – pontosít Mérei –, amit gyermekinek nevezünk. Ebben a században különítették el a viselkedés és a kifejezés egyéb jellegeitől, s fascinátor, formateremtő hatása még ebben a században elapadhat. 1900 decemberében jelent meg Ellen Key svéd pedagógus-író könyve: A gyermek évszázada. [...] A könyv címe romantikus túlzás, a jelszó *pars pro toto* képződmény. Az 1900-as évvel induló század a szocialista forradalom százada is, és Ellen Key címadása a nagy folyamat részletének általánosítása.”²⁵

Mérei szerint a felnőttek gondolkodása, megnyilatkozása, reakciója tele van sablonokkal, melyeket a látható és láthatatlan társadalmi normák szabályoznak. Ezzel szemben a gyermeki képzeletben és élménygondolkodásban több a – felnőtt szemszögből észlelt – gátlástalanság, spontaneitás, vagyis a kifejezés ereje, intenzitása jobban tapad az élményfeldolgozáshoz. Így a szemlélet és a képzelet, a vágykép és a megvalósulás könnyen feszültségmentes, sőt szimbiotikus viszonyba kerül. „Ha a gyermekrajzokon egy ember nagyobb, mint a mellette lévő háromemeletes ház, s egy szál virág az emeletig ér föl, az nem azért van, mert a gyerek nem tudja, hogy mekkorák a dolgok és a lények, hanem azért, mert az ábrázoláshoz fűződő érzelmi viszonyulást belesűríti az ábrázolásba; ez módosítja az arányokat.”²⁶

A tanulmány azonban nem empirikus vizsgálatból kiinduló gyermeklélektani fejtegetés, hanem elsősorban Anatole France, Marcel Proust, Jean Cocteau és Lewis Carroll példáján mutatja be, milyen funkciói vannak a művészi képzeletben és megjelenítésben a gyermekinek és a gyermekornak. Ezek az írásai tehát egyértelműen hidat képeznek a gyermeklélektani vizsgálatok és a művészetpszichológiai elemzések között. Az egyik pillanatban még a kényszeres neurózist palotaépítésbe transzponáló dél-franciaországi Cheval postásról olvasunk, ezt követően betekintést kapunk Kassák Lajos választott kívülállásáról mint alkotói modellről, majd a gyermekrajzok elemzése révén nyomban a Baudelaire által kiemelt gyermeki minőségénél találjuk magunkat.²⁷ Visszatekintve ezek az intellektuális, vizuális, irodalmi, művészeti képzettársítások azok, amelyek mindmáig izgalmassá, vonzóvá és elevenné teszik Mérei Ferenc életművét.

23

Mérei – V. Binét 1975, 186. o. Az utalásra pedig lásd Louis Aragon: *Une vague de rêves*. Paris, Seghers, 1990

24

Vö. Mérei Ferenc: A hamistudati hiedelmek egyik forrása: a gyermeki elméletképzés.

In: *Szociológia*, 1976/3–4., 502–507. o.

Lásd még Gerő Zsuzsa: *A gyermekrajzok esztétikuma*. Budapest, Akadémiai, 1974, ezzel kapcsolatban lásd Mérei Ferenc:

Gerő Zsuzsa: *A gyermekrajzok esztétikuma*.

In: *Valóság*, 1975/6., 116–118. o.

25

Mérei Ferenc: A gyermeki mint stílusdimenzió és értéktartomány. In: *Társ és csoport*.

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 292. o.

Vö. Ellen Key: *A gyermek évszázada*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1976. Művészetpedagógiája

kapcsán pedig Zsolt K. Horváth: *The Production of Creativity. The Politics of Ferenc Mérei's Psychological and Pedagogical Approach*. In:

Creativity Exercises. Emancipatory Pedagogies in Art and Beyond. Szerk. Dóra Hegyi – Zsuzsa

László – Franciska Zólyom. Berlin, Sternberg Press, 2020, 342–353. o.

26

Mérei 1989, 295. o.

27

Ehhez lásd K. Horváth Zsolt: „Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön”. Mérei Ferenc művészetpszichológiájának irodalmi utalásairól. In: 1749, 2021. november, 1749.hu/fuggo/tanulmany/kalmar-szello-jart-a-szomszed-mezokon-merei-ferenc-muveszetpszichologiajanak-irodalmi-utalasai.html

K. Horváth Zsolt: *Mérei Ferenc*. 1. kötet:

Peremhelyzet és a remény szocializmusa, 1909–1945. 2. kötet: *Szocialista*

felvilágosodás és törzsi avantgárd, 1945–1986. Budapest, Korall, 2021.

A tanulmány részlet a hamarosan megjelenő könyvből.